

Inga BARANAUSKIENĖ

LIETUVOS DIDŽIOJI KUNIGAİKŠTIENĖ BIRUTĖ: LEGENDOS IR FAKTAI

Kai 2012 m. pabaigoje buvo paskelbtas Vytauto Ališausko straipsnis „Kulto tradicija lokaliaje religinėje bendrijoje: Birutės atvejis“,¹ po Lietuvą ėmė skliti sensacinga žinia: Birutė – viso labo „klajojantis siužetas, virtęs asmeniu“,² „jokios Birutės Kęstutis nepažinojo“.³

Vis dėlto Ališausko atradimai anaipol nėra tokie jau sensacingi, kaip suskubo skelbti žiniasklaida, o ir padaryti jie anaipol ne rausiantis paslaptinguose Vatikano archyvuose. Ališauskas viso labo dar kartą primena Daugpilio rezidencijos jėzuitų 1725 m. liudijimą, kurį latviai paskelbė 1940 m., apie vietinių žmonių garbintą *dea pecudum Biruta* (tą apibūdinimą jis verčia „smulkiosios kaimenės“ deivė)⁴ ir tuo remdamasis daro išvadą, esą Ldk Kęstučio sutuoktinė ne pati vadinosi Birutė, o buvo šios deivės kulto tarnaitė.⁵ Kitą informaciją iš padavimo, aprašyto Lietuvos metraščiuose, Ališauskas priima: Kęstučio vedybas su žemaičių didiko dukterimi jis laiko istoriniu faktu⁶ ir netgi yra pasirengęs patikėti, kad ši moteris iš pradžių atmetė Kęstučio piršlybas dėl kažkokių draudimų, susijusių su jos praktikuojamu kultu.⁷ Tačiau abejoja, ar aptariamoji Palangos mergelė ir Vytauto motina buvo tas pats asmuo, mat metraščiuose apie tai tiesiai nesakoma, o Albertas Vijūkas-Kojelavičius XVII a. rašytoje „Lietuvos istorijoje“ Birutę vadina Vytauto pamote.⁸

Ališausko mintys atrodytų originalios ir provokuojančios, bet norint atsakyti, ar jos teisingos, būtina kritiškai viską įvertinti.

Padavimas apie Kęstučio santuoką su Birute ir jo vieta Lietuvos metraščiuose

Ališauskas, žinoma, turi priešasčių kritiškai vertinti padavimą apie Kęstučio santuoką su Birute, aprašytą

Lietuvos metraščių Viduriniajame sąvade, kai kurie jo teiginiai atrodo netgi pagrįsti.

Aptariamasis padavimas iš tikrųjų yra įterptas į ankstesnį pasakojimą apie Vytauto kelią į sostą. Surašytas dar Vytauto laikais, vėliau jis pateko į Trumpąjį Lietuvos metraščių sąvadą, o iš ten – į Vidurinį ir į Platųjį (šis dar vadinamas *Bychovco kronika*). Ališauskas turbūt neklysta, teigdamas, kad padavimas apie Kęstučio santuoką su Birute yra paties Viduriniojo metraščių sąvado autoriaus „tyrimų“ rezultatas, jo perteikta žodinė tradicija⁹ – Viduriniajame metraščių sąvade rašytinį pavidalą įgijo ir daug kitų padavimų, iš kurių sukompiliuota visa legendinė Lietuvos istorija.

Padavimas apie Kęstutį ir Birutę sudėliotas iš keleto informacijos sluoksnių: vienas byloja apie poros pažintį ir santuoką, kitas – apie Naujųjų Trakų įkūrimą (yra ir pas-taba, kad Vytautas gimęs Senuosiuose Trakuose, o paskui įkurdinęs juose vienuolius). Tačiau ar tam tikras informacinių sluoksnių atsajumas leidžia abejoti tuo, kad metraščiuose aprašyta Palangos Birutė yra Vytauto motina?

Kęstutis neabejotinai buvo vedęs keletą kartų. Janas Długoszas mini, kad vyresnieji kunigaikščio sūnūs Butautas ir Survila dalyvavo 1336 ar 1337 m. vykusiame lietuvių žygyje į Mazoviją, taigi jie turėjo būti gimę apie 1318–1319 m.¹⁰ O jauniausioji Kęstučio duktė Rimgailė ištekėjo tik 1392 m., jos gimimas paprastai datuojamas maždaug 1369 m.¹¹ Kadangi moters vaisingumo laikotarpis vidutiniškai yra 20–25 metai, akivaizdu, kad Kęstučio vaikai buvo gimę iš skirtingų santuokų. Pirmajai (ar pirmosioms) galėtume priskirti Butautą, Survilą, galbūt Vaidotą. Tačiau Vytauto motina neabejotinai buvo paskutinė Kęstučio žmona – vadinamajame „Skunde prieš Jogailą ir Skirgailą“ išdėstęs 1382 m.

įvykius, Vytautas mini ne kokios nors pamotės, o tikros savo motinos nužudymą.¹²

Viduriniojo metraščių sąvado autoriui kažkodėl rūpėjo tik viena Kęstučio žmona – Birutė, tik vienas sūnus – Vytautas. Čia nepaminėtas net Žygimantas, būsimasis Lietuvos valdovas! Antra vertus, Vytauto gimimo vietą metraštininkas nurodė ypač tiksliai, gal užrašęs padavimą apie Naujųjų Trakų įkūrimą, pajuto, kad kils neaiškumų?

Motiejus Strijkovskis, Viduriniuju metraščių sąvadu naudojėsi tiesiogiai arba per Bychovco kroniką, padarė logišką išvadą: Vytautas – Birutės sūnus (pridūrė, kad būta ir kitų).¹³ O Alberto Vijųko-Kojelavičiaus „Lietuvos istorijoje“ atsiradęs įrašas, esą Birutė – Vytauto pamotė, rodo nebent šio autoriaus nedėmesingumą – Vytauto pamotę Birutę (*Biruta noverca*) jis mini pasakodamas apie Vytauto pasitraukimą į Gardiną, kai Jogaila 1382 m. birželio pabaigoje užėmė Vilnių,¹⁴ tačiau Lietuvos metraščiuose, pradedant Trumpuoju sąvadu, rašoma, kad į Gardiną Vytautas pasitraukė su *motina*, bet ne su *pamote*.¹⁵ Metraščių informacijos teisingumą patvirtina jau minėtas Vytauto „Skundas prieš Jogailą ir Skirgailą“. Kas lėmė Vijųko-Kojelavičiaus klaidą? Strijkovskio „Kronikoje“ pasakojimas apie Kęstučio santuoką su Birute išskirtas į atskirą skyrelį, atsietas nuo viso teksto ir pateikiamas po Rudavos mūšio, įvykusio 1370 m., aprašymo.¹⁶ Matyt, Vijųkas-Kojelavičius pasakojimų eiliškumą sutapatino su įvykių chronologija,¹⁷ todėl ir padarė išvadą, kad Birutė turėjusi būti Vytauto pamotė. Trumpiau tariant, jokios papildomos informacijos „Lietuvos istorijoje“ jis nepateikė, vadinas, reikia analizuoti pirminius šaltinius.

Tą metraščio vietą, kur pasakojama apie Kęstučio konfliktą su Jogaila, kur minimas Vytauto motinos pasitraukimas į Gardiną ir pateikiama kita informacija apie Birutę, vertėtų aptarti išsamiau. Šis tekstas, pradedamas pasakojimu, kaip Gediminas padalijo Lietuvą septyniems savo sūnams, o baigiamas pirmuoju Vytauto pabėgimu pas kryžiuočius į Prūsiją, tapo visų vėlesnių Lietuvos metraščių branduoliu. XV a. viduryje sudarytame Lietuvos metraščių trumpajame sąvade šalia teksto, atkartojančio Rusios metraščius, išsiskiria trys vadinamojo Lietuvos didžiųjų kunigaikščių metraščio dalys: 1) jau minėtas pasakojimas apie Kęstučio konfliktą su Jogaila; 2) gerokai vė-

liau (bet Vytautui dar gyvam esant) visai kitokiu stiliumi surašytas to pasakojimo tęsinys, apimantis 1383–1397 m. įvykius (manoma, kad jo autorius – Smolensko vyskupo Gerasimo raštininkas Timofejus, kurio plunksnai priklauso ir „Vytauto pagyrimas“); 3) Podolės užvaldymo ir praradimo istorija, užrašyta iškart po Vytauto mirties.¹⁸ Išlikęs ir lotyniškas pasakojimo apie konfliktą su Jogaila variantas *Origo regis Jagyelo et Wytholdi ducum Lituaniae*, kuriuo, matyt, rėmėsi ir Janas Długoszas. *Origo...* daugeliu atvejų yra tikslesnis už mums prieinamus rusėniškuosius tekstus, kurie daug kartų buvo perrašomi, todėl atsirado praleidimų, iškraipymų.¹⁹

Jau seniai pastebėta, kad metraščių pasakojimas apie Kęstučio konfliktą su Jogaila yra labai panašus į jau minėtą Vytauto „Skundą prieš Jogailą ir Skirgailą“, surašytą 1390 m.: vienoda struktūra, panašus tonas, kartojasi net kai kurios frazės. Iš to daroma išvada, kad informaciją pateikė pats Vytautas, o pasakojimas buvo sukurtas 1392 m. (Vytautui išsikovojus valdžią) arba 1398 m. (jam sudarius Salyno sutartį su Vokiečių ordinu).²⁰

Vis dėlto toks datavimas neįtikina. 1392 m. Vytautas taikėsi su Jogaila, tad tikrai nebuvo linkęs aitrinti senų žaizdų, o 1398 m., po Salyno sutarties, toks tekstas irgi vargu ar galėjo rasti, nes šiuo atveju Vytautui labiausiai rūpėjo Lietuvos suverenumas, be to, jis norėjo parodyti, kad Jadvygos, kuri reikalavo duoklės nuo visų Jogailos jai užrašytų žemių, pretenzijos yra neteisėtos. Palyginę metraščio pasakojimą apie Kęstučio konfliktą su Jogaila ir Vytauto „Skundą...“, matysime, kad apie įvykius iki 1382 m. Vytautas kalba glausčiau – didesnį „Skundo“ dalis skirta 1384–1390 m. nuoskaudoms nupasakoti. Tai natūralu – vis dar kraujuojančias žaizdas labiausiai skauda. Tačiau tokiu atveju metraštyje pateikto pasakojimo apie Kęstučio konfliktą su Jogaila pradinis tekstas turėjo būti sukurtas maždaug 1382–1383 m. sandūroje. Tokiam datavimui prieštaraujančios trys pastabos (kad Algirdas buvęs „karaliaus tėvas“, o Kęstutis – „didžiojo kunigaikščio Vytauto tėvas“ ir kad Algirdaičių nužudyto Butrimo našlė Julijona vėliau ištekėjo už Manvydo²¹) į pirminį tekstą galėjo būti įterptos vėliau, jį perrašant.

O 1382–1383 m. sandūroje tikrai egzistavo prielaidos sukurti pradinį to pasakojimo tekstą. Vytauto pa-

bėgimas pas kryžiuočius Lietuvoje sukėlė šoką – pasak Vygando Marburgiečio, žemaičiai iš pradžių net nenorėjo tuo tikėti, Vytautui teko pas juos vykti pačiam.²² Tačiau Vytautas negalėjo kliautis vien žemaičių parama, jam reikėjo patraukti į savo pusę daugiau genčių, tarp jų ir LDK rusėnus. Taigi 1382–1383 m. sandūroje Vytautui tikrai būtų buvę pravartu sukurti komunikatą, motyvuojantį, kodėl jis pabėgo pas kryžiuočius, ir atskleidžiantį konflikto su Jogaila esmę. Vėliau šis komunikatas, aišku, buvo šiek tiek perdirbtas, papildytas ir pratęstas, tačiau, net ir patekęs į metraščius, išsaugojo poleminių savo pobūdį ir pirminę struktūrą, prie kurios teko taikytis ir vėlesniems autoriams.

Tokia hipotezė, kaip metraštyje atsiradęs pasakojimas apie Kęstučio konfliktą su Jogaila, paaiškintų, kodėl čia neminimas Vytauto motinos vardas – pačiam Vytautui ji buvo tiesiog *motina*, o vėlesni perrašinėtojai sekė pirminiu tekstu. Kodėl čia neminima Vytauto motinos žūtis? Aišku, sakinytis galėjo būti tiesiog praleistas perrašinėjant, bet neatmestina, kad rašydamas komunikatą Vytautas dar nežinojo, koks jo motinos likimas. Tai aptarsime kiek vėliau.

Kol kas grįžkime prie padavimo apie Kęstučio santuoką su Birute, t. y. prie intarpo, kuris į pirminį pasakojimą apie Kęstučio konfliktą su Jogaila įtrauktas vėliau. Kodėl jis atsirado? Pasak Ališausko, „šis epizodas skirtas pabrėžti Kęstučio valdžią Žemaitijoje“.²³ Tačiau to pabrėžti visai nereikėjo, nes Kęstučio valdžia Žemaitijoje niekas niekada neabejojo. Be to, tokia valdžios iliustracija pateikta jau pirminiame pasakojime apie Kęstučio konfliktą su Jogaila – juk čia aiškiai sakoma, kad kunigaikštis, užsimojęs iš Jogailos susigrąžinti Trakus, rinkti kariuomenės vyko būtent į Žemaitiją.²⁴ Taigi Ališausko aiškinimas neturi jokio realaus pagrindo. Labiau tikėtina, kad Lietuvos metraščių viduriniojo sąvado autorius padavimą apie Kęstučio santuoką su Birute perpasakojo ne dėl kokių nors politinių motyvų, o tiesiog todėl, kad tai buvo graži romantiška istorija, sužadinti jo vaizduotę.

Ar ji patikima – tai jau kitas klausimas. Vis dėlto Viduriniojo sąvado legendas maždaug nuo Gedimino laikų bent jau pačiais bendriausiais bruožais patvirtina

ir kiti istorijos šaltiniai.²⁵ Be to, nors Lietuvos metraščių Plačiajame sąvade (Bychovco kronikoje) kai kurios Viduriniojo sąvado legendos buvo taisomos,²⁶ padavimas apie Kęstučio santuoką su Birute čia perrašytas be pakeitimų – taigi jokių alternatyvių versijų Bychovco kronikos autorius nebuvo girdėjęs.

Žinoma, tai ne kažin kokia garantija, kad faktai iš tikrųjų patikimi. Tarkime, Bychovco kronikos pasakojimuose apie Vytauto žmonas tikrai daug pripainiota.²⁷ Tačiau vis tiek negalima lengva ranka atmesti Viduriniojo sąvado informacijos, tad pamėginkime įvertinti jame pateiktus faktus.

Ldk Kęstučio santuoka su Birute: metraščių teiginių analizė

Padavime apie Ldk Kęstučio santuoką su Birute galima išskirti keturis svarbiausius teiginius, kuriuos reikėtų išanalizuoti tikėtino požiūriu: 1) Kęstučio žmona prieš santuoką gyveno Palangoje; 2) jos vardas buvo Birutė; 3) ji buvo pasižadėjusi dievams, o ją pačią žmonės garbino kaip deivę; 4) jos grožis ir protas Kęstutį sužavėjo taip smarkiai, kad, Birutei atsisakius už jo tekėti, didysis kunigaikštis panaudojo jėgą (tiesa, vėliau rodė jai visą deramą pagarbą).

Palanga – galima Kęstučio žmonos gimtinė

Palangos egzistavimą neginčijamai liudija XIII a. vidurio ir net ankstesni šaltiniai – čia ji minima kaip viena iš kuršių gyvenviečių Mėguvos žemėje.²⁸ Po Durbės mūšio 1260 m. Mėguvos, kaip ir daugelio kitų žemių, kuršiai sukilo prieš Vokiečių ordiną ir susivienijo su žemaičiais. Itin aktyviai veikė svarbiausia Mėguvos pilis – Kretinga, bet 1262 m. rudenį ji buvo sugriauta. Toks pats likimas ištiko ir Įpiltį.²⁹ Mėguvos „sostinės“ funkciją galėjo perimti Palanga, kur stovėjo stipri pilis. Kai šiauriniai kuršiai 1267 m. pasidavė Vokiečių ordinui,³⁰ Mėguva ir Ceklis liko žemaičių įtakoje – palei naują sieną buvo pastatytos bent keturios naujos gynybinės pilys.³¹ Todėl Klaipėda, kurioje Livonijos kryžiuočiai dar 1252 m. buvo įkūrę savo tvirtovę, virto Livonijos anklavu. 1323 m. že-

maičiai smarkiai nuniokojo Klaipėdos apylinkes, sugriovė tris gretimas kuršių naujakrikštų pilaites.³² 1328 m. nuspręsta perimti Klaipėdą iš Livonijos pavaldumo ir prijungti prie Prūsijos.³³ Taigi Palanga, blokavusi Livonijos kryžiuočių susisiekimą su Klaipėda, suvaidino itin svarbų strateginį vaidmenį. Vėliau ji trukdė susisiekti jau dviem Ordino šakoms.

Vienintelė mįslė – kaip Palanga sugebėjo išsilaikyti tokį ilgą laiką? Archeologinių tyrimų duomenimis, tai buvo stipri tvirtovė, kurios gynybinį kompleksą sudarė ne tik pilis ant dabartinio Birutės kalno, bet ir papilys, apjuostas sienomis su bokštais.³⁴ XIV a. pirmojoje pusėje Palanga suklestėjo³⁵ – čia buvo patogi vieta prekybai ir netgi kontrabandai. Katalikų Bažnyčia ir Vokiečių ordinas draudė prekiauti su pagonimis, tad kontrabanda galėjo tapti ypač svarbi, ir kas žino, ar ne čia slypi Palangos mįslės įminimas?

Kad ir kaip būtų, XIV a. viduryje ar kiek vėliau Palangos klestėjimas baigėsi. Archeologai aptiko didžiulio gaisro pėdsakus, rasta įrodymų, kad gyventojai iš pilies pasitraukė paskubomis.³⁶ Kryžiuočių šaltiniai jokio Palangos puolimo nemini, tikėtina, kad kilęs savaiminis gaisras. Po jo pilis nebuvo atstatyta. Nors karo veiksmai pajūryje apie 1370 m. suaktyvėjo, bet lietuviams pavyko išlaikyti jo kontrolę: pvz., 1370 m. prie Šventosios jie pastatė įtvirtinimus (pylimus), kurių Gruobyno vaitas neįstengė sunaikinti,³⁷ kai Livonijos magistras 1372 m. rudenį nusprendė iš Prūsijos vykti namo pajūriui ir, laukdamas žvalgų, stabtelėjo Palangoje (matyt, kalbama apie apleistą piliavietę), prie Šventosios buvo užpultas ir vos prasiveržė pro gausias lietuvių pajėgas.³⁸ Vėliau šie perėjo į kontrpuolimą: 1377 m. pavasarį Kęstutis surengė žygį į Kuršą,³⁹ 1379 m. sugriovė Klaipėdą.⁴⁰ Savo pozicijų pajūryje lietuviai neprarado ir vėliau. 1413 m. pabaigoje iš Prūsijos į Livoniją keliavęs burgundų didikas Ghillebert'as de Lannoy atkarpą tarp Klaipėdos ir Liepojos nedviprasmiškai apibūdino kaip žemaičių žemę ir „lietuvių krantą“, nors tikino nematęs čia jokių sodybų.⁴¹ Matyt, tuo metu Palanga dar nebuvo atstatyta.

Pokyčiai pastebimi tik po Melno taikos, sudarytos 1422 m. rugsėjo 27 d. Laiške didžiajam magistrui 1422 m. spalio 11 d. Klaipėdos komtūras mini Palangos vaitą – esą, kai laivas iš Redeno per audrą buvo išmestas

į krantą, tas paėmęs visą išsigelbėjusiųjų gerą, „vargšai žmonės“ likę be nieko.⁴² Istoriografijoje šis vaitas paprastai laikomas Vokiečių ordino pareigūnu,⁴³ tačiau tada kyla klausimas, kodėl Klaipėdos komtūras nenubaudė savo valdinio už plėšikavimą? Labiau tikėtina, kad Palangos vaitas buvo Vytauto paskirtas pareigūnas, vadinas, 1422 m. rudenį lietuviai jau vėl kūrėsi Palangoje.

1425 m. birželį Livonijos magistras nurodė didžiajam magistrui daryti viską, kad Palangos piliakalnis neatitektų Vytautui, nes ten galima pastatyti stiprią pilį, kuri atskirs Livoniją nuo Prūsijos.⁴⁴ Tačiau pagal 1422 m. Melno taikos sutartį siena tarp Ordino valdų ir Lietuvos turėjo eiti už trijų mylių nuo Klaipėdos. Visą 1425 m. vasarą buvo matuojama ir šiaip ir taip, bet iki Palangos virvelės vis tiek netempė.⁴⁵ Derybos įstrigo. Tada Vytautas su Jogaila sumanė panaudoti dviejų derybininkų – „gero“ ir „blogo“ – taktiką. Vytautas 1425 m. gruodį apsimetė esąs pasirengęs atsakyti neva menkaverčio „žemės kraštelių ir vandens šlakelio“, o Jogaila 1426 m. pavasarį griežtai jį sudraudė: „Jei atiduosite Palangą kryžiuočiams, Lietuvos žemė, Žemaitija [...] ir pats didysis kunigaikštis, ir visi jo bajorai [...] verks!“⁴⁶ Paskui Jogaila leido kryžiuočiams atstatyti strategiškai svarbų mūrinį Liubičo malūną pasienyje ant Drevecos kranto, – lenkams tai nepatiko, bet išsaugoti Palangą, dėl kurios taip ryžtingai pasisakė karalius, tapo jų garbės reikalu. Taigi galiausiai Palanga atiteko Lietuvai, o 1427 m. spalio pabaigoje ten apsilankė pats Jogaila.⁴⁷

Kad Palanga priklausė Lietuvai, galutinai įtvirtinta jau po Vytauto mirties, kai Žygimantas Kęstutaitis Pabaisko mūšyje sutriuškino livoniškąją Vokiečių ordino šaką ir 1435 m. gruodžio 31 d. buvo sudaryta taika tarp Lietuvos, Lenkijos ir Vokiečių ordino.⁴⁸

Taigi tokia yra trumpa XIII–XV a. Palangos istorija. Tiek archeologiniai, tiek iš dalies rašytiniai šaltiniai patvirtina, kad XIV a. pirmojoje pusėje tokia pilis egzistavo, taigi būsimoji Kęstučio žmona tikrai galėjo būti iš jos kilusi ar joje gyventi.

Birutės vardas

Pagrindinis Ališausko argumentas, kodėl jam kelia abejonių Birutės vardo autentiškumas, yra tai, kad

Daugpilio rezidencijos jėzuitų 1725 m. ataskaitoje šalia kitų pagoniškų dievybių, kurias garbino vietiniai žmonės, minima ir *dea pecudum Biruta*.⁴⁹

Šis vienas vienintelis „deivės Birutės“ paminėjimas leidžia Ališauskui sukonstruoti visą teoriją. Lietuvos metraščių Viduriniojo sąvado padavimą ir Strijkovskio pasakojimą apie Birutės garbinimą Palangoje jis laiko ne kunigaikštienės, bet deivės kulto liudijimais, darydamas tokią išvadą: „Deivė Birutė nėra senosios baltų religijos irimo padarinys ir turi tvirtą vietą ikikrikščioniškame kuršių panteone“.⁵⁰ Kad ant Birutės kalno Palangoje XVI a. buvo pastatyta Šv. Jurgio koplytelė, pasak jo, yra bandymas pagoniškos dievybės kultą pakeisti krikščionių šventojo, vykdančio analogišką gyvulių globėjo funkciją, kultu.⁵¹ Dar vienas argumentas – tai, kad Lietuvoje gausu kalvų, kitų vietovardžių, susijusių su Birutės vardu, ir jų negalima priskirti vieno konkretaus asmens istorijai.⁵²

Šios teorijos galai vis dėlto niekaip nesueina: viena vertus, Birutė – deivė, turinti „tvirtą vietą ikikrikščioniškame kuršių panteone“, antra vertus, tokios deivės garbinimo liudijimas yra vos vienas, o ir tas iš laikotarpio, kai pagonybė jau buvo bebaigianti suirti. Ališauskas pats jaučia šią prieštarą ir bando ją aiškinti neva kuršiška šios deivės kilme: „Traukiantis kuršių gyvenamajai erdvei, menko ir deivės kultas, išlikęs regimai svarbiausioje jos šventvietėje.“⁵³ Tačiau ir šiuo atveju nepavyksta išvengti prieštaros: su Birutės vardu susiję vietovardžiai yra daugmaž tolygiai pabirę po visą Lietuvą, o Latvijoje, į kurią įėjo didžioji istorinių kuršių žemių dalis, tokių vietovardžių nepavyko aptikti nė vieno. *Dea pecudum Biruta* irgi išnyra ne kur nors Kurše, o Daugpilio apylinkėse. Tad gal reikėtų viską aiškinti iš kitos pusės?

Birutės vardas senajame lietuvių vadyne yra paliudytas tvirtai ir gausiai. Pats Ališauskas iš XVI–XVIII a. cituoja net penkis užrašymus.⁵⁴ Tai vis vyrų vardai arba pavardės, moteriškosios giminės vardo senuosiuose šaltiniuose Ališauskas nerado, bet Konstantinui Jablonskiui, regis, pasisekė labiau – iš kalbininko asmeninio archyvo Augustinas Janulaitis savo monografijoje apie Kęstutį cituoja įrašą, kuriame minima Birutė, Kauno pavieta bajoro Jako Vyžeikonio žmona.⁵⁵ Istorinių vardų su šaknimi

ar sandu *bir-* paplitimą liudija ir šiuolaikinės pavardės.⁵⁶ Taigi Birutė – tradicinis lietuviškas ir baltiškas asmenvardis, kuris, kaip ir bet kuris kitas, turėjo tiek vyrišką, tiek moterišką formą, o jo paplitimas gali bent iš dalies paaiškinti atitinkamų vietovardžių gausą.

Ar lietuviams ir apskritai baltams buvo įprasta vaikus vadinti dievų vardais? Tikrai ne. Istoriniame vadyne aliuzijų į dievavardžius nė su žiburiu nerasime. Tarp šiuolaikinių pavardžių pasitaiko Perkūnas, tačiau ši pavardė laikoma kilusia ne iš vardo, o iš pravardės.⁵⁷

Ar lietuviams ir apskritai baltams pagonybės degradacijos laikotarpiu buvo būdinga dievybes vadinti žmonių vardais? Tikrai taip. Jėzuitų ataskaitoje, patraukusioje Ališausko dėmesį, šalia „gyvulių deivės“ Birutės minimas kiaulių globėjas Tenis, perėmęs krikščioniško kiaulių globėjo šv. Antano Atsiskyrėlio vardą.⁵⁸ Verta paminėti Užgavėnių herojė Morę, kuri dar vadinama Kotre ir Magde. O mums aktualiausias pavyzdys, be abejo, yra latvių Mara.

Mara – sudėtinga dievybė. Ji yra „Dievo žmona“, globoja našlaites, jaunamartes, gimdyves, ligonius, rūpinasi sveikata ir vaisingumu, prižiūri gyvulius, ypač karves. Jos funkcijos ir apraiškos (juoda gyvatė, balta višta) daugeliu atveju sutampa su Laimos pareigomis ir pavidalais.⁵⁹ Regis, kadaise tai buvo viena deivė, kuri, suteikus jai Maros (t. y. Marijos) vardą, mitologinėje sąmonėje ilgainiui skilo į dvi (ar net į tris, nes Vidžemės Marai identiška Maršava laikoma ir atskira deive). Lietuvių tautosakoje Maros ir Laimos funkcijas perėmusios laumės, kurios, nors neretai yra vadinamos deivėmis, priskiriamos akivaizdžiai žemesniam mitologinių būtybių rangui. Pagal pirminį vaizdinį laumės, matyt, išreikšdavo pagrindinės deivės valią, buvo jos palydovės. Atliekant ritualus, su laumėmis gal būdavo tapatinamos ir tos, kurios išpažįsta deivės kultą. Ši pagrindinė deivė turėjo būti ir Perkūno žmona, beje, neištikima.⁶⁰ XIV a. lietuvių panteone ji yra Dianos atitikmuo, o XIII a. šaltiniuose vadinama Žvorūnos ir Medeinos vardais.⁶¹ Kokia viso to išvada? Ogi tokia, kad deivės, kuri išreiškia chtoniškąjį moteriškumą ir valdo pirmąsias gamtos galias, tikrasis vardas visada buvo tabu, ji vadinama pačiais įvairiausiai

vardais: Medeina, Žvorūna, Laima, Mara, Morė, Kotrė. Todėl Birutė irgi galėjo būti vienas iš daugybės šiai deivei suteiktų vardų.

Jėzuitų ataskaitoje 1725 m. užrašytą *dea pecudum Biruta* Ališauskas verčia „mažosios kaimenės“ – ožkų, avių, veršelių – deivė. Tačiau *pecus* gali būti verčiama ir apibendrintai kaip gyvuliai arba gyvūnai.⁶² Jėzuitų ataskaitoje deivė Birutė atsiduria šalia arklių globėjo Ūsinio ir kiaulių globėjo Tenio. Jei priskirtume jai tik „mažąją kaimenę“, karvės liktų be globos, vadinasi, jėzuitų paminėta Birutė laikytina visų gyvulių deive, o tai savo ruožtu daro ją dar panašesnę į Marą.

Iš kur į Daugpilio apylinkes atkeliavo Birutės vardas, atsakyti nesunku. Nuo XVII a. vidurio iki XVIII a. pradžios vykę karai, siautėjęs badas ir maras į pietinę Latgalą privertė atsikraustyti nemažai lietuvių. Su savimi jie galėjo atsinešti ir Birutės vardą, jos kultą. O vėliau dėl akivaizdžių asociacijų jis galėjęs susimaišyti su Maros kultu.

Taigi apibendriname: Birutė visų pirma yra gausiai ir patikimai paliudytas asmenvardis, o ne dievavardis, todėl būsimoji Trakų kunigaikštienė šiuo vardu galėjo vadintis taip pat sėkmingai kaip ir bet kuriuo kitu. Ginčyti Birutės vardą galėtume nebent tuo atveju, jeigu atsirastų alternatyvus liudijimas, tačiau, daugmaž žinant turimus šaltinius, tai labai mažai tikėtina.

Birutės įžadai ir statusas

Daugiausia abejonių istorikams kyla dėl Birutės įžadų. Kur slypi tokių abejonių šaknys, aptarsime vėliau, kol kas panagrinėkime jų pagrįstumą.

Ar būsimoji Ldk Kęstučio žmona galėjo būti pasižadėjusi dievams, apskritai koks buvo jos statusas?

Birutę esame įpratę vadinti vaidilute ir paprastai įsi-vaizduojame ją kaip amžinosios ugnies saugotoją pagal analogiją su romėnų vestalėmis. Vis dėlto tokį įvaizdį įtvirtino vėlesni metraščių padavimo perdirbiniai – šiuo atžvilgiu Ališauskas visiškai teisus.⁶³ Birutę vestale pirmasis pavadino Vijūkas-Kojelavičius, neabejotina, kad tokia asociacija jam kilo dėl jos skaistybės įžadų, o ne dėl pareigų, kurios padavime neminimos. Tačiau

XIX a. romantikai iš to padarė savas išvadas, todėl bendromis Teodoro Narbuto ir Józefo Ignaco Kraszewskio pastangomis Birutė buvo amžiams įkurdinta šventykloje prie Praurimės aukuro ir paskelbta vaidilute.⁶⁴

Negalima sakyti, kad šis romantinis vaizdinys, beveik sinchroniškai pasirodęs iš pradžių Narbuto „Lietuvių tautos istorijoje“, išleistoje 1835 m., o paskui 1836 m. parašytame ir kitų metų pradžioje paskelbtame Kraszewskio eilėraštyje, būtų visai iš piršto laužtas. XVI a. vokiečių kronikininkas Simonas Grunau, „Prūsijos kronikoje“ papasakojęs legendą apie vaidilutę (*waydolottinne*) Pogežaną, Vaidevučio dukterį, kuri buvusi milžinė ir kurios žodžio klausyta be išlygų, rašė ir apie vaidiles (*waydelinnen*) – žynes, gyvenusias ne tik prie šventviečių, bet ir kaimuose, – ten jos mokydavusios moteris.⁶⁵ Taigi Narbutas turėjo teisę apibūdinti Birutę šiuo terminu. Bene geriausiai paliudytas lietuvių pagonių ritualas yra amžinosios ugnies kūrenimas. Pasakodamas apie tai, Janas Długoszas užsimena net apie „vestales“,⁶⁶ nors čia galėtume pritarti Ališauskui⁶⁷ – kronikoje vestalės atsiradusios kaip laisva asociacija. Net ir žodis *Praurimė* iš bėdos laikytinas kokios nors lietuvių dievybės vardu, kilusiu iš epiteto, reiškiančio pirmapradiškumą, rimtį, o jeigu jis sufantazuotas, tai vis tiek labai taiklus. Vis dėlto vėliau istorikai, nagrinėdami Birutės temą, nejučiomis pradėjo kritikuoti ne pirminį XVI a. Lietuvos metraščių padavimą, o būtent Narbuto ir Kraszewskio sukurtą poetinį vaizdinį.

Janulaitis monografijoje apie Kęstutį rašo: „Ji [Birutė] negalėjo būti vaidilutė, šventosios ugnies prižiūrėtoja, nes per atkampiai nuo Lietuvos centro buvo Palanga, kad ten galėtų būti moterų (vaidilučių) vienuolynas.“⁶⁸ Tačiau metraščių padavime juk nekalbama nei apie šventąją ugnį, nei juo labiau apie „vaidilučių vienuolyną“. Čia minima tik viena dievams pasižadėjusi mergelė – Birutė, o jos statusas išskirtinis, nes žmonės garbina ją kaip deivę.

Kad Lietuvoje, o ir kitose baltų tautose, būta moterų žynių, paliudyta gana išsamiai. Petras Dusburgietis perpasakojo legendą apie galindų žynę,⁶⁹ Vygandas Marburgietis minėjo Pilėnuose buvus „seną pagonę“, kirviu nugalabijusią bent šimtą vyrų,⁷⁰ be abejo, irgi dvasininkę. Enėjaus Silvijaus Pikolominio veikale per-

pasakojama istorija, kaip misionieriui Jeronimui Prahiskiui iškirtus šventąją girią, moterys (greičiausiai irgi žynės) pasiskundė Vytautui, o šis nusprendė: verčiau valdiniai tegul nusigręžia nuo Kristaus negu nuo jo, ir misionierių išsiuntė.⁷¹ Grunau, kaip jau sakyta, minėjo jo prūsų vaidiles ir vaidilutes. Nemažai istorijų apie jas pažėrė Lukas Davidas.⁷² O Martynas Mažvydas, Jonas Bretkūnas, Mikalojus Daukša, kiti XVI a. autoriai minėjo šventas burtininkes, kerėtojas, žolininkes.⁷³ Taigi pagoniškoje Lietuvoje žynių moterų – pranašautojų, burtininkių, raganų – tikrai turėjo būti.

Kitas klausimas, ar lietuvių (ir apskritai baltų) žynės duodavo skaiстыbės įžadus? Grunau turbūt vienintelis užsiminė apie tai tiesiogiai. Nors šis autorius garsėja savo fantazijomis, vis dėlto aptariamuoju atveju jo informacijos nevertėtų atmesti.

Viduramžių Lietuvoje pranašavo, būrė, ateitį spėjo ne vien profesionalūs žyniai. Burdavo visi. Mindaugo svainis Lengvenis, pakliuvęs į nelaisvę, iš kaulo atspėjo, kad kryžiuočiai užpuolė jo dvarą.⁷⁴ Daumantas, suplanavęs pasikėsinimą prieš Mindaugą, paskelbė, kad burtai jam draudžia tęsti žygį į Brianską.⁷⁵ O Žygimantas Kęstutaitis, pasakano Długoszo, ne tik pasikliaudavo burtininkais, bet ir pats, „sumaišęs žmonių ir laukinių žvėrių kraują, aukojo stabams, kad sužinotų ateitį“.⁷⁶ Taigi profesionaliems žyniams ir žynėms reikėjo kaip nors pabrėžti savo išskirtinumą, o šeiminio gyvenimo atsisakymas galėjo būti viena iš tokių priemonių.

Be to, nors vyrams dvasininkams daugelyje kultūrų leidžiama turėti šeimą, mistinėmis praktikomis užsiimančios moterys tiesiog archetipiškai gyvena be vyrų. Tą nesunku paaiškinti. Viena vertus, žynių, burtininkių, raganų ir pan. veikla visada susijusi su intymiais moteriškais reikalais, ritualais, kuriuos stebėti vyrams draudžiama. Antra vertus, žyniams būtina turėti autoritetą, o šeimoje autoritetas priklauso vyrui, todėl moters žynės gyvensena nesuderinama su santuoka, nors jaunų raganų ar burtininkių įvaizdis dažnai yra pabrėžtinai erotiškas. (Prisiminkime Grunau perpasakotą nuostatą, atėjusią neva iš Vaidevučio ir Brutenio įstatymų: „Jei miršta moters vyras, o ji lieka dar jauna, nevedę vyrai turi teisę ją pasinaudoti, kol ji pagimdys

vaiką. Po to ji tapdavo vaidilute ir turėdavo savo galvą prisiekti, kad gyvens skaiстыbėje, jeigu ją aprūpins bendruomenė.“⁷⁷)

Žinoma, išsamiai aptarti lietuvių ir apskritai baltų žynių įvaizdžiai reikėtų atskiros studijos. Tikėtina, kad profesionalės, sukaupusios tam tikrą patirtį, tiesiog natūraliai išsiskirdavo iš minios. Antra vertus, žynių praktika visada susijusi su pašaukimu ir talentu, o tokia „dievų dovana“ (ar prakeiksmas) gali tekti bet kam. Taigi šalia senyvų žynių imtis to „verslo“ galėjo ir jaunos žynės. Neatmestina, kad joms taikomas draudimas tekėti būdavo derinamas su pradine seksualine laisve, sudarančia sąlygas susilaukti vaikų – visų pirma dukterų, kurios perimtų patirtį ir užtikrintų paramą senatvėje. Galbūt čia ir slypi Kęstučio susižavėjimo Birute priežastis?

Be abejo, tai nelabai dera su tradiciniu jos kaip skaisčios mergelės įvaizdžiu, tačiau kaip tik tą įvaizdį ir turime pagrindą kritikuoti. Pasakojimo apie Kęstučio konfliktą su Jogaila lotyniškame variante *Origo...*, kurio pradinį tekstą galima datuoti net 1382–1383 m. sandūra, aiškiai ir nedviprasmiškai teigiama, kad Algirdaičiai nužudė Vytauto motinos *nepotem germanum* Butrimą.⁷⁸ Lotynų kalbos žodžio *nepos*, *nepotis* pirminė reikšmė – vaikai, viduramžiais jis įgijo ir sūnėno ar apibendrintą giminaičio reikšmę,⁷⁹ todėl istoriografijoje Butrimas dažniausiai laikomas Birutės sūnėnu arba seserėnu.⁸⁰ Vis dėlto negalima visiškai atmesti ir prielaidos, kad jis buvo Birutės vaikai, o tai savo ruožtu reikštų, kad Birutė turėjo vaiką dar prieš santuoką su Kęstučiu, tikėtina, dukterį. Jauniausioji Birutės duktė Rimgailė, kaip minėta, gimė apie 1370 m., tad vyriausias jos vaikas vargu ar galėjo gimti anksčiau kaip 1345 m. Savo ruožtu Butrimas 1382 m. turėjo būti jau suaugęs, taigi jis gimė maždaug 1360–1362 m. Apytikslis 15–17 metų tarpas tarp šių datų kaip tik atitinka mergaičių santuokinį (ir atitinkamai reprodukcinį) amžių.

Trumpiau tariant, apie Birutės šeiminių statusą prieš vedybas su Kęstučiu neįmanoma pasakyti nieko tikro – ji galėjo būti dar netekėjusi, bet galėjo būti ir našlė. Tai, kad metraščiuose ji vadinama „mergele“ (девка,

dziewka, dewka) dar nieko nereikia: pirma, senuoju supratimu mergavimas baigdavosi tik pagimdžius sūnų;⁸¹ antra, padavimas daugiau kaip šimtą metų keliavo iš lūpų į lūpas, taigi antraeilė informacija lengvai galėjo būti atsijota ir ilgainiui užmiršta. Išliko tik esminis, siužeto intriigą lemiantis faktas – herojės statusas, dėl kurio Birutė priešinosi santuokai.

Ldk Kęstučio meilė

Priežastys, kodėl Kęstutis, pasak padavimo, įsigeidęs vesti Birutę, irgi nuolat sulaukia istorikų kritikos, nors kritika to net nepavadinsi – paprastai tiesiog leidžiamasi į svarstymus apie Gediminaičių dinastinę politiką Žemaitijoje,⁸² pagal nutylėjimą vadovaujantis nuostata, kad viduramžiais visos vedybos turėdavusios vykti iš išskaičiavimo.

Deja, šiuo atveju istorikai, patys to nenujaušdami, patenka į uždara ratą: Kęstučio santuoka su Birute grindžiama jos giminės įtaka, nors giminės įtakingumą lėmė būtent santuoka su Kęstučiu. Jokių papildomų duomenų, įrodančių, kad dar prieš Birutės vedybas ši giminė būtų buvusi įtakinga, nėra. Faktas, kad Algirdaičiai, keršydami už savo svainio Vaidilos pakorimą, nukankino du Birutės giminaičius, – nerimtas argumentas. Birutei ištekėjus už Kęstučio, jos giminė bet kuriuo atveju turėjo iškilti. Dar daugiau: žiaurus susidorojimas su Vidmantu ir Butrimu kaip tik rodo, kad bent jau Algirdaičiai laikė juos nieko vertais prasimušėliais – tikrai įtakingos giminės atstovų Jogaila nebūtų ryžęsis plėšyti ant rato. Metraščiuose minimas Kęstučio pasipiktinimas Marijos Algirdaitės santuoka su prasimušėliu Vaidila taip pat nesuteikia pagrindo toli siekiančioms išvadoms:⁸³ visų pirma, žmogiškajai prigimčiai apskritai būdinga „nepastebėti rąsto savo akyje“, antra, vyro santuoka su žemesnės padėties moterimi visada buvo socialiai labiau priimtina negu moters santuoka su žemesnės kilmės vyru.

Aišku, prielaidą, kad Birutė buvo kilmingoji, galima daryti: žynės statusas ir sielovada yra valdžios priemonės, todėl elitas paprastai stengiasi nepaleisti to iš rankų. Vis dėlto, net jeigu manytume, kad Biru-

tės giminė valdė Palangą, Ldk Kęstučio pasirinkimo negalėtume paaiškinti vien tuo, nes Žemaitijoje ir į jos sudėtį patekusiose kuršių žemėse tuo metu tikrai buvo galingesnių pilių.

Taigi labiausiai tikėtina santuokos priežastis meilė, o viduramžiais vedybos iš meilės anaipol nebuvo retenybė. Antai Kęstučio amžininkas Maskvos didysis kunigaikštis Semionas Išdidusis, pavaręs antrąją žmoną, 1347 m. vedė savo globotinę našlaitę Tverės kunigaikštę Mariją (būsimosios Algirdo žmonos vyresniąją seserį) – metropolitas Teognostas šios santuokos iš pradžių net nenorėjo laiminti.⁸⁴ Kitas Kęstučio amžininkas – Lenkijos karalius Kazimieras Didysis 1356 m., net neįteisinęs skyrybų su karalienne Adelaide, vedė Kristiną Rokičaną, kilusią iš Prahos miestiečių, tiesa, netrukus ją irgi metė, o 1365 m. vedė Jadvygą Žaganietę (popiežius santuokos nepripažino, nes ji buvo sudaryta Adelaidei esant dar gyvai).⁸⁵ Anglijos princas Edvardas, vadinamas Juodoju, į žmonas paėmė savo pusseserę Joaną Kent, pagarsėjusią tuo, kad, būdama 12 metų, ji slapta ištekėjo už vieno didiko, vėliau, vyrui išvykus į kryžiaus žygį prieš Lietuvą, buvo ištekinta už kito, bet po devynerių metų išsiskyrė, grįžo pas pirmąjį vyrą, su kuriuo, prieš tapdama našle, dar spėjo susilaukti ketverto vaikų. Jos santuoka su Edvardu iš pradžių irgi buvo slapta, vėliau popiežius ją anulavo, bet 1361 m. galų gale įteisino.⁸⁶ Edvardo jaunesnysis brolis Johnas Gontas 1396 m., po antrosios žmonos mirties, vedė savo meilužę Katerine Swynford, su kuria buvo sugyvenęs keturis nesantuokinius vaikus (vėliau jie pripažinti teisėtais, suteikiant Bofortų pavardę).⁸⁷ Iš XV a. Anglijos istorijos žinome, kad 1464 m. įvyko slaptos Edvardo IV Jorko vestuvės su smulkaus skvairo našle Elizabeth Woodville, palaidojusios viltį baigti Rožių karą vedybomis su Lancasterių giminės atstove.⁸⁸ Grįžtant prie lietuviškų pavyzdžių, galima paminėti ne tik gerai žinomą Žygimanto Augusto santuoką su Barbora Radvilaite, bet ir 1417 m. visą Lenkiją pašiurpinusias trečiąsias Jogailos vedybas su skandalingos reputacijos našle Elżbieta Pilecka-Granowska,⁸⁹ palaidojusia tris vyrus, arba 1418 m. įvykusias antrąsias Vytauto jungtuves su Karačevo kunigaikščio našle

Julijona Alšėniške, nors prieš jas piestu stojo Vilniaus vyskupas Motiejus.⁹⁰ Tokių pavyzdžių apstu.

Be to, galima įžvelgti tam tikrus dėsningumus. Pirma, iš meilės dažniausiai būdavo sudaroma ne pirmoji, o antroji ar trečioji santuoka, turbūt tai natūralu, nes vedybos iš išskaiciavimo dažnai atnešdavo ne tik asmeninį, bet ir politinį nusivylimą. Antra, didžiaja valdovų meile dažniausiai tapdavo ne skaisčios mergelės, o brandžios moterys, neretai pelniusios itin skandalingą reputaciją.

Taigi Kęstučio vedybos su Birute puikiai dera bendrame viduramžių kontekste, o pastangos neigti meilę, kaip pagrindinę jų priežastį, neturi jokio realaus pagrindo.

Viską apibendrinus, galima sakyti, kad Lietuvos metraščių viduriniajame sąvade užrašytas padavimas nesiremia niekuo, kas būtų iš principo neįmanoma.

Antra vertus, padavimas, be abejo, pasakoja legendą, kuri, nors ir atsiradusi tam tikrų realiųjų pagrindu, ilgai niui vis tiek pradėjo gyventi „savarankiškai“. Norėdami geriau suprasti jos radimąsi ir keitimąsi, turėtume viską aptarti iš eilės. ■

Tęsinys kitame numeryje

¹ V. Ališauskas, Kulto tradicija lokaloje religinėje bendrijoje: Birutės atvejis, *Bažnyčios istorijos studijos*, Vilnius, LKMA, 2012, t. 5: Religinės bendrijos Lietuvos istorijoje: gyvenimas ir tapatybė, p. 9–24.

² LTV laida „Šventadienio mintys“, 2012-12-30, http://www.lrt.lt/mediateka/laidos/%C5%A0/1458/sventadienio_mintys.

³ J. Mičiulienė, Jokios Birutės Kęstutis nepažinojo [interviu su Vytautu Ališausku], *Lietuvos žinios*, 2013-02-22, <http://www.lzinios.lt/Istorija/Jokios-Birutes-Kestutis-nepazinojo>.

⁴ V. Ališauskas, Kulto tradicija..., p. 17.

⁵ Ten pat, p. 22.

⁶ Ten pat, p. 14.

⁷ Ten pat, p. 23.

⁸ Ten pat, p. 13.

⁹ Ten pat.

¹⁰ I. Baranauskienė, Survila – užmirštas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio sūnus, *Kultūros barai*, 2008, nr. 4 (522), p. 75–79. Naujausia studija apie Survilų giminę (G. Białuński, Surwiłowie. Przykład karjery litwinów w Prusach, *Istorijos šaltinių tyrimai*, Vilnius, 2012, p. 13–44) verčia koreguoti

kai kuriuos minėto straipsnio teiginius, vis dėlto esminė išvada lieka galioti, nes autorius nepateikia rimtesnių argumentų, paneigiančių šaltinių liudijimus apie Survilą kaip Butauto brolių, be to, suplaka Survilą su Tomu ir Jonu Survilaičiais, veikusiais Prūsijoje XIV a. paskutiniais dešimtmečiais.

¹¹ J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, Poznań–Wrocław, 1999, s. 228.

¹² *Lietuvos metraštis. Bychovco kronika*, Vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Rimantas Jasas, Vilnius, 1971, p. 181.

¹³ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sudarė Norbertas Vėlius (toliau – BRMŠ), Vilnius, *Mokslo ir enciklopedijų leidykla*, 2001, t. 2, p. 527, 561.

¹⁴ A. Wiliuk Koialowicz, *Historiae Litvaniae Pars prior: De Rebus Litvanorum ante susceptam Christianam religionem, conjunctionemque Magni Litvaniae Ducatus cum Regno Poloniae, Libri Novem*, Dantisci, 1650, p. 366; A. Vijūkas-Kojelavičius *Lietuvos istorija*, iš lot. k. vertė Leonas Valkūnas (Lituanistinė biblioteka, nr. 26), Vilnius, 1988, p. 270.

¹⁵ *Lietuvos metraštis*, p. 85.

¹⁶ M. Strykowski, *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi*, Warszawa, 1846, t. 2, p. 43–44.

¹⁷ A. Wiliuk Koialowicz, *Historiae Litvaniae...*, p. 340; A. Vijūkas-Kojelavičius, *Lietuvos istorija*, p. 253.

¹⁸ A. Jovaišas, Trumpojo Lietuvos metraščių sąvado literatūrinės ypatybės ir paslaptys, *Metraščiai ir kunigaikščių laiškai*, Vilnius, 1996, p. 245 (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 4).

¹⁹ Ten pat, p. 223.

²⁰ Ten pat, p. 245.

²¹ Lietuvos metraščių Trumpasis sąvadas, Vertė ir paaiškinimus parašė Albinas Jovaišas, *Metraščiai ir kunigaikščių laiškai*, p. 312, 317.

²² Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, Vertė Rimantas Jasas, Vilnius, *Vaga*, 1999, p. 184.

²³ V. Ališauskas, Kulto tradicija..., p. 24.

²⁴ Lietuvos metraščių Trumpasis sąvadas, p. 316.

²⁵ M. Jučas, Lietuvos metraščiai ir kronikos, Vilnius, *Aidai*, 2002, p. 68, 71, 87.

²⁶ T. Baranauskas, Lietuvos valstybės ištakos, Vilnius, *Vaga*, 2000, p. 166.

²⁷ I. Baranauskienė, Onos Vytautienės kilmė ir giminė, *Kultūros barai*, 2012, nr. 2, p. 67.

²⁸ *Palangos istorija*, Sudarė Vladas Žulkus, Klaipėda, *Libra Memelensis*, 1999, p. 27.

²⁹ *Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*, Parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis (ats. red.), Rimvydas Petrauskas, Vilnius, *LII leidykla*, 2005, p. 296–298; *Hermann de Wartberge Chronicon Livoniae = Vartberges Hermana Livonijas hronika*, no latinų valodas tulkojis, priekšvardu un komentarus sarakstijis Ē. Murgurēvičs, Rīga, 2005, p. 55.

- ³⁰ E. Gudavičius, *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje*, Vilnius, 1989, p. 151.
- ³¹ T. Baranauskas, Lietuvos medinės pilys rašytinių šaltinių duomenimis, *Lietuvos archeologija*, Vilnius, *Diemedžio leidykla*, 2003, t. 24, p. 62.
- ³² Petras Dusburgietis. *Prūsijos žemės kronika*, vertė J. Valkūnas, Vilnius, 1985, p. 275.
- ³³ *Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae*, p. 70–71.
- ³⁴ *Palangos istorija*, p. 47.
- ³⁵ Ten pat, p. 110.
- ³⁶ Ten pat, p. 47.
- ³⁷ *Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae*, p. 118–119.
- ³⁸ Ten pat, p. 126–127; Die Aeltere Hochmeisterchronik, bearbeitet von M. Toeppen, *Scriptores rerum Prussicarum*, Leipzig, 1866, Bd. 3, s. 597.
- ³⁹ *Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae*, p. 146–147.
- ⁴⁰ Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 160.
- ⁴¹ P. Klimas, Ghillebert de Lannoy. Dvi jo kelionės Lietuvon Vytauto Didžiojo laikais (1413–14 ir 1421 metais), *Praeitis*, Kaunas, 1933, p. 111–112, 151.
- ⁴² *Codex epistolaris Vitoldi*, collectus opera A. Prochaska (toliaiau – CEV), Kraków, 1882, p. 574.
- ⁴³ *Palangos istorija*, p. 114; B. Dundulis, *Lietuvių tautos kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės*, Vilnius, 1960, p. 292.
- ⁴⁴ *Palangos istorija*, p. 111.
- ⁴⁵ Ten pat, p. 111–112.
- ⁴⁶ CEV, p. 728.
- ⁴⁷ Ten pat, p. 781.
- ⁴⁸ *Palangos istorija*, p. 113.
- ⁴⁹ V. Ališauskas, *Kulto tradicija...*, p. 17.
- ⁵⁰ Ten pat, p. 20.
- ⁵¹ Ten pat, p. 19, 24.
- ⁵² Ten pat, p. 16.
- ⁵³ Ten pat, 19.
- ⁵⁴ Ten pat, p. 18, 32 išn.
- ⁵⁵ A. Janulaitis, *Lietuvos didysis kunigaikštis Kęstutis*, Vilnius, *Kardas*, 1998, p. 286, 24 išn.
- ⁵⁶ *Lietuvių pavardžių žodynas*, ats. red. Aleksandras Vanagas, Vilnius, 1985, t. 1, p. 262–264.
- ⁵⁷ *Lietuvių pavardžių žodynas*, ats. red. Aleksandras Vanagas, Vilnius, 1989, t. 2, p. 429.
- ⁵⁸ V. Ališauskas, *Kulto tradicija...*, p. 17.
- ⁵⁹ *Mitologijos enciklopedija*, Vilnius, 1999, t. 2, p. 204.
- ⁶⁰ Ten pat, p. 283.
- ⁶¹ Ten pat, p. 287.
- ⁶² K. Kuzavinis, *Lotynų – lietuvių kalbų žodynas*, p. 621.
- ⁶³ V. Ališauskas, *Kulto tradicija...*, p. 14.
- ⁶⁴ T. Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, Vilnius, 1992, t. 1, p. 112–114; J. I. Kraszewski, Biruta, *Biruta*, wydawca J. Krzeczkowski, Wilno, 1837, t. 1, p. 1–5.
- ⁶⁵ *BRMŠ*, p. 527, 561.
- ⁶⁶ *BRMŠ*, Vilnius, 1996, t. 1, p. 576.
- ⁶⁷ V. Ališauskas, *Kulto tradicija...*, p. 22.
- ⁶⁸ A. Janulaitis, *Lietuvos didysis kunigaikštis Kęstutis*, p. 282.
- ⁶⁹ Petras Dusburgietis. *Prūsijos žemės kronika*, p. 86.
- ⁷⁰ Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 84.
- ⁷¹ *BRMŠ*, t. 1, p. 595–596.
- ⁷² *BRMŠ*, t. 2, p. 298–299, 299.
- ⁷³ Ten pat, p. 187, 320, 424, 657.
- ⁷⁴ *Mindaugo knyga*, p. 241.
- ⁷⁵ Ten pat, p. 117.
- ⁷⁶ *BRMŠ*, t. 1, p. 584–285.
- ⁷⁷ Ten pat, p. 95.
- ⁷⁸ Lietuvos metraščių Trumpasis sąvadas, p. 317.
- ⁷⁹ K. Kuzavinis, *Lotynų – lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius, *Mokslo ir enciklopedijų leidykla*, 1996, p. 561.
- ⁸⁰ A. Janulaitis, *Lietuvos didysis kunigaikštis Kęstutis*, p. 284; I. Jonynas, *Lietuvos didieji kunigaikščiai*, Vilnius, *Mokslo ir enciklopedijų leidykla*, 1996, p. 122.
- ⁸¹ *BRMŠ*, t. 2, p. 152.
- ⁸² S. C. Rowell, Gediminaičių dinastinė politika Žemaitijoje 1350–1430 m., *Žemaičių praeitis*, nr. 3, Vilnius, 1994, p. 127–128; *Palangos istorija*, p. 110; Darius Baronas, Artūras Dubonis, Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos istorija*, t. 3: *XIII a. – 1385 m.: valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*, Vilnius, 2011, p. 347.
- ⁸³ *Palangos istorija*, p. 110.
- ⁸⁴ A. Jovaišas, *Trumpojo Lietuvos metraščių sąvado...*, p. 248.
- ⁸⁵ J. Wyrozumski, *Dzieje Polski Piastowskiej (VIII w. – 1370)*, Kraków, 1999, p. 377 (Wielka historia Polski, t. 2).
- ⁸⁶ M. Fryer Beacock, A. Bousfield, G. Toffoli, *Lives of the Princesses of Wales*, Toronto, 1983, p. 9–16; S. Higginbotham, Joan of Kent's Marital Misadventures, *Medieval Woman: Blogging with Historical Novelist Susan Higginbotham*, <http://susandhigginbotham.blogspot.com/2009/02/joan-of-kents-marital-misadventures.html>.
- ⁸⁷ A. Weir, *Mistress of the Monarchy. The life of Katherine Swynford, Duches of Lancaster*, London, 2007.
- ⁸⁸ D. Loades, *The Tudor Queens of England*, Cornwall, 2009, p. 43–63.
- ⁸⁹ *Joannis Dlugossii Annales seu cronicae incliti regni Poloniae. Liber decimus et undecimus 1406–1412*, Warszawa, 1997, p. 102–103.
- ⁹⁰ Ten pat, p. 88.